

KILICIN GÖLGESİ: HATÂYÎ ŞİİRİNDE ZÜLFİKAR'IN SURETİ*

*THE SHADOW OF THE SWORD: THE IMAGE OF ZULFIKAR IN HATÂYÎ'S
POETRY*

Anıl DURDU**

*Öteki dünyada ise Zülfikar ve minber sahibi olan Ali'nin şefaatinin
dilerim. Ben ehlibeytin kuluym ve vasi olan Ali'nin
ayağının toprağına başımı koymuşum!
Firdevsi****

Özet

Bu çalışmada Hatâyî şiirinde Zülfikar imgesinin anlamlandırılması amaçlanırken aynı zamanda bu imgenin çeşitli metaforlar çerçevesinde kurduğu sembolik ve inançsal düzlem ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kızılbaş/Alevi inancında Hz. Ali'ye atfedilen Zülfikar, yalnızca tarihsel ve inançsal sürekliliğin taşıyıcısı olan bir nesne olmaktan çok mutlak otorite ve ilahi tezahürün yansımasıdır. Hatâyî, Zülfikar sembolünü bireysel ve kolektif kimlik perspektifinde yeniden anlamlandırıp boyutlandırarak zahiri ve bätini bakış açısıyla bir sembol olarak kullanmıştır. Çalışma, şiir merkezli analiz çerçevesinde imgesel ve anlamsal işlevlerle ahlaki sorumluluğun ve adalet anlayışının kutuplarıyla ilişkilendirilmiştir. Tarihsel ve inançsal çağrışımlarla şekillenen Zülfikar teması, merkezi bir sembol olarak ele alınıp şiir evrenini derinleştirerek inançsal bağlamda kurucu bir unsur işlevi görmüştür. Bu tema hem anlamsal hem de sem-bolik şiir geleneğiyle geleneksel motifler üzerinden şiirin inançsal bağlamına katkı sunmayı hedeflemiştir. Mesihyanik (mehdici) söylemle Zülfikar arasında kurulan fonksiyonel bağlantı, Zülfikar'ın velayet zincirinin bir halkası olduğu düşüncesinin inançsal göstergesi olmuştur. Zülfikar; Kızılbaş/Alevi geleneğinde ilim, adalet, cesaret, hikmet ve ahlak gibi imgelerle bağ kuran metafor ve söylem düzeyinde işlenen dinamik bir sürecin kurucu unsuru olarak inançsal sinerjinin oluşmasına büyük katkı sağlamıştır. Çalışmada Kızılbaş/Alevi inancı çerçevesinde şekillenen semboller ve motifler incelenerek inançsal, tarihsel ve kültürel zemin ortaya konmaya çalışılacaktır. *Dîvan*'da yer alan tüm şiirlerin incelenmesi sonucu elde edilen verilerin yorumlanmasıyla şekillenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kızılbaş/Alevi, Hz. Ali, Hatâyî, Dîvân, Zülfikar.

* Araştırma Makalesi; Gönderilme Tarihi: 06.02.2026; Kabul Tarihi: 06.04.2026; Yayımlanma Tarihi: 15.05.2026.

** İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi, e-posta: anil.durdu44@gmail.com, Orcid: 0000-0001-6742-5669.

*** Daha detaylı bilgi için bakınız. Firdevsi'ye ait olan bu dizeler Necati Lugal tarafından çevrilen Şahnâme adlı eserin Firdevsi'nin İhtiyarlıktan Şikâyeti adlı bölümünden alınmıştır (Firdevsi, 2009, s. 519).

Abstract

This study aims to interpret the image of *Zülfikar* in Hatâyî's poetry, while also seeking to reveal the symbolic and faith-based plane constructed by this image within the framework of various metaphors. In the Qizilbash/Alevi belief system, *Zülfikar*, attributed to Hazrat Ali, represents not merely an object that carries historical and religious continuity, but rather a reflection of absolute authority and divine manifestation. Hatâyî reinterprets and rearticulates the symbol of *Zülfikar* from the perspectives of both individual and collective identity, employing it as a symbol through exoteric (*zahirî*) and esoteric (*bâtîni*) viewpoints. Within a poetry-centered analytical framework, the study associates the imagistic and semantic functions of *Zülfikar* with the poles of moral responsibility and the concept of justice. The theme of *Zülfikar*, shaped by historical and faith-based connotations, has been treated as a central symbol and has functioned as a constitutive element within a religious context by deepening the poetic universe. This theme has sought to contribute to the religious context of poetry through both semantic and symbolic poetic traditions and by means of traditional motifs. The functional connection established between messianic (Mahdist) discourse and *Zülfikar* has served as a religious indicator of the belief that *Zülfikar* constitutes a link in the chain of spiritual authority (*velâyet*). In the Qizilbash/Alevi tradition, *Zülfikar* has made a significant contribution to the formation of religious synergy as a constitutive element of a dynamic process articulated at the level of metaphor and discourse and associated with such images as knowledge, justice, courage, wisdom, and morality. In this study, the symbols and motifs shaped within the framework of the Qizilbash/Alevi belief system will be examined in an effort to reveal their religious, historical, and cultural foundations. The study will be shaped through the interpretation of the data obtained from the analysis of all the poems included in the *Dîvân*.

Keywords: Qizilbash/Alevi, Hazrat Ali, Hatâyî, Divân, Zülfikar.

Giriş

Bu çalışma Kızılbaş/Alevi inancının önemli temsilcilerinden biri olan Hatâyî'nin şiirlerinde yer alan Zülfikar imgesini, inanç ve tarih bağlamında değerlendirerek derin anlam dünyasını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Zülfikar; adalet, doğruluk, kahramanlık ve cesaret gibi olgularla kimlikleşerek özneleşen önemli bir imgedir. Bu imgenin *Dîvân*'da hangi kavramlar ve olgular perspektifinde kullanıldığını görmek, Hatâyî'nin bilinçaltında ve inanç akidesinde teşekkül eden Kızılbaş/Alevi inancını anlamak açısından oldukça önemlidir. Bu çerçevede incelenen şiirler klasik şiirdeki metin çözümleme ve yorumlama geleneğine yeni bir boyut getirmeyi amaçlarken aynı zamanda yazar, okur ve metin merkezli sembolik okuma ve değerlendirme sonucunda metinler arası bağlantılarla birleştirilerek özgünleştirilmiştir.

Çalışmanın temel sorusu, Hatâyî'nin şiirlerinde yer alan Zülfikar imgesinin hangi perspektifte kullanıldığını keşfederek hangi işlevlerle kullanıldığını analiz etmektir. Bu işlevlere bağlı olarak geliştirilen hipotez ise Zülfikar'ın bâtnî ve zahîrî yüzünün sembolik kavramlarla ortaya çıkardığı adalet, cesaret, kahramanlık, ilahi kudret ve mutlak otorite gibi sembolik anlamlar çerçevesinde meşrulaştırılması şeklinde ifade edilebilir.

Çalışmamızda, son yıllarda kaleme alınan en kapsamlı çalışma olan Muhsin Macit tarafından yirmi beş nüshanın karşılaştırılmasıyla hazırlanan *Hatâyî Dîvânı*¹ kullanılmıştır. *Hatâyî Dîvânı*'nda bulunan on dokuz kaside, dört yüz kırk gazel, bir müseddes, iki mesnevi, on tuyuğ, bir kıta, bir matla, bir tahmis ve dört gazelden oluşan beş Farisi şiir taranarak Zülfikar ile ilgili beyitler tespit edilip incelenmiştir. *Dîvân*'da yer alan şiirler şiir inceleme ve yorumlama ekseninde anlam katmanları üzerinden nitel bir değerlendirmeye tabi tutularak doküman analizi metoduyla tarihsel, kültürel ve inançsal düzlemde Kızılbaş/Alevi inancı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken hem Kızılbaş/Alevi inanç esasları temel alınmış hem de konuyla ilgili kitap, makale, sözlük vb. eserler incelenerek şiir üzerinden sürülen iddia ve tezlerin sonuçları ortaya konmuştur.

Zülfikar, Kızılbaş/Alevi inancında bâtnî ve zahîrî olarak Hz. Ali ile bütünleşmiş efsanevi ve tarihsel misyonu ile hafızalara kazınmış önemli bir simgedir. Bu simge hem tarihsel hem kültürel hem de inançsal olarak derin bir anlam dünyasına sahip olması dolayısıyla karizmatik bir özellik kazanarak tesir gücünü arttırmıştır. Zülfikar, "sözlükte sahip anlamındaki zû ile omurga, boğum manasına gelen fekâr kelimelerinden oluşan" (Öz, 2013, s. 554) Hz. Ali ile özdeşleşen kılıcın adıdır. Destanlara, efsanelere, anlatılara, minyatür ve hat gibi görsel sanatlarla malzeme veren "Hz. Ali'nin ucu çatallı, ortası yivli olan çok meşhur kılıcı" (Ayverdi, 2010, s. 1395) hakkında kaynaklarda birçok bilgi ve rivayet bulunmaktadır. Araçlar arasında şöhret kazanan As Bin Mûtebbe'ye ait olan kılıç, Bedir Savaşı'nda ganimet olarak ele geçirilmiş olup (Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberî, 2007, s.

¹ *Hatâyî Dîvânı*'nın tenkitli metni Muhsin Macit tarafından İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Şevket Rado Yazmaları No. 51 nüshasının tıpkıbasımıyla birlikte Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Çalışmamızda bu metin temel kaynak olarak kullanılmıştır.

316) Peygamber'in yedi² kılıcından biridir. Peygamber'in kılıçlarının hepsi dönemi itibarıyla kuşkusuz birbirinden değerlidir. Ancak bu kılıçlardan hiçbirisi Zülfikar kadar meşhur olmamış, zahîrî ve bâtnî anlam dünyasında efsaneleşmemiştir. Bedir Savaşı'nda ganimet olarak ele geçirilmesine rağmen genel teamül; Uhud Savaşı'nda "Cebrâ'il-i Emîn Hazreti Rabbu'l- âlemîn emriyle getürdi, Zülfikar'ı Ali'nün beline bağladı, tekbîr ile bu âyeti okudu: Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikar" (Yıldırım, 2020b, s. 455-456) buyruğuyla Hz. Ali'ye hediye edildiği yönündedir. "Zülfikar'ın Hz. Ali'ye hediye edilmesi kutsiyetin birincil ve dinsel amacıdır. İkincil amaç ise politiktir ve güç-iktidar odaklıdır." (Arslan, 2020, s. 238). Nitekim bu buyruk, Zülfikar'ın özneleşme ve kimlikleşme sürecinin tamamlanmasına vasıta olarak "varsa-yoksa Koçyiğit Hazret-i Ali'dir, varsa-yoksa kılıç, (onun elindeki) Zülfekâr'dır" (Tahir-ül Mevlevî, 1994, s. 18) anlamıyla retorik bir söylem olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Rivayete göre "Zülfikar Hz. Ali'den sonra Hasan ve Hüseyin'e, Hüseyin'den sonra Ali evlâdına intikal etmiştir." (Öz, 2013, s. 553). Bir diğer rivayet ise Peygamber'in Hz. Ali'ye "Zülfikar'ı çekmemesini, Müslüman kanı dökülmesine sebep olmamasını" (Yıldırım, 2018, s. 213) kılıcın bir daha kullanılmayacağını ve Necef Deryası'na³ atılacağını söylemesidir. Yemînî'nin Faziletname başlıklı eserinde "Resülullâh vaşiyet eylemişdür / Alîye soñ deminde söylemişdür / Kuşanma zü'l-fıkârı ba'de benden / Ki ben râzî olam herhâlde senden" (Tepeli, 1994, s. 550) ifadesi Zülfikar'ın kullanılmadığına işaret eder. Zülfikar'ın deryaya atılmasıyla "Hz. Ali'nin misyonu, velayeti şerh etmek ve 'Yol'u kurup insanlara rehberlik ve mürşitlik" (Yıldırım, 2018, s. 213) göreviyle yeni bir boyut kazanmıştır. Bu rivayetler gösteriyor ki Zülfikar her ne suretle olursa olsun, Hz. Ali'ye ulaşmış ve Hz. Ali tarafından Uhud Savaşı'nda ve Hayber Kalesi'nin fethinde kullanılarak destansı kahramanlıklara vesile olarak tarihsel ve inançsal hafızada yerini almıştır.

Kendisine yüklenen zahîrî ve bâtnî anlamlarla Kızılbaş/Alevî inancının kolektif hafızasında güçlü ve ulaşılmaz bir yer edinen Zülfikar imgesi; velayetin ve kutsal hikmetlerin de sembolü olmuştur. Zülfikar, bir savaş aleti olmasına rağmen nötr bir dilin veya negatif bir yansımanın simgesi değil olumlu ve pozitif bir dilin yansıması olmuş Hz. Ali ile özdeşleşip özneleşerek yeni bir kimliğe bürünmüştür. Tarihsel, kültürel ve inançsal olgular çerçevesinde kimliksel bir nesne olan Zülfikar, çeşitli arayışların somut ve sembolik göstergesidir. "Zülfikar adlı ucu çatallı kılıç Hz. Ali ile bütünleşmiştir. Bugün Alevîliği ve Alevî kimliğini sembolize etmektedir. Zülfikar'ın iki çatal ucundan birisi ilmi, diğeri imanî temsil etmektedir. Kılıcın kabzası ise adalet" (İvgin, 2015, s. 74) olgusunun simgeleşmiş formudur. "İki ağızlı bu kılıç, Ali'nin gücünün ve İslâm ordusunun yenilmezliğinin sembolü" (Zarcone, 2015, s. 114) olmuştur. "Tarihsel ve inançsal bir nesne olan Zülfikar, sembolik olarak Hz. Ali ile olan bağlantısı üzerinden kutsal ve derin bir anlam kazanmaktadır. Ayrıca "Zülfikar'ın

2 "Hazret-i Peygamber'in üç yayı, üç mızrağı, bir kalkanı ve yedi kılıcı bulunuyordu. Kılıçlarından "birincisini, Medine'ye geldiği gün devesi Cedâ'ya binmiş kullanmıştı. Adı Beyzâ idi. Birinin adı Haydar, birinin adı Bettar, birinin de adı, Felka idi. Birinin adı Mücezzim, birinin adı da Serb'di." (Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberî, 2007, s. 316).

3 "Ve dahî Zülfikâr'ı Hasan'a virdi. Eyitdi: Var Necef Denizine sal didi. Hasan vardı, kıyamadı bırakmağa, girü geldi. Eyitdi: Bıraktum didi. Ali eyitdi: Ne gördün? Hasan cevâb virmedî. Ali bu kez Hüseyin'e virdi. Var denize bırak didi. Hüseyin vardı, bıraktı. Çün girü geldi. Bıraktum didi. Ana dahî alâmet sordı. Hüseyin eyitdi: Çün bıraktum Zülfikâr'ı, deniz kaynadı, kan oldı. Ol aradan girdi didi. Ali eyitdi: Girçeksin didi." (Keskinkılıç, 1996, s. 8-9).

uzun ucunun kâfirlerle savaşmayı; iyiliği ve imanı, kısa ucunun ise nefisle savaşmayı, adaleti temsil ettiği düşünülmektedir.” (Taş, 2020, s. 76). Cesaret ve doğruluk gibi erdemlerin sembolik yansıması olan Zülfikar, inanç ekseninde karakter kazanarak cesaretiyle ve kahramanlık vasıflarıyla ön plana çıkan insan tipolojisinin karşılığı olarak merkeze alınmıştır.

Tasavvuf ve inanç perspektifinde gelişen ve şekillenen edebiyatın kudretli ve destansı kahramanlarından olan Hz. Ali, epik geleneğe ait anlatıların kahraman tipolojisini oluşturan saygın ve kutsal figürlerden biri olarak kabul edilmiştir. Hz. Ali, kültürel ve edebî geleneğimizde çeşitli formlara konu olan kurucu ve taşıyıcı karakterler arasında belirleyici bir rol üstlenmiştir. Hz. Ali ile şekillenerek kimikleşme sürecine giren Zülfikar, kolektif bellekte derin ve katmanlı bir inşanın yapısal sonucudur. Hz. Ali ile Zülfikar arasında kurulan bağlantı, birçok eserde kahraman ile silah arasında kurulan alışıl gelmiş ilişkiden farklı konumlanmıştır. Çünkü Zülfikar; yalnızca görüneni değil, onun ardında bulunan görünmeyen derin ve gizli süreci temsil ederek sembolleşmiştir. Zülfikar, hakikate giden yolda kan döken bir savaş aleti olmaktan çok nefsi sorgulayan ve yok eden bir nesneye dönüşerek bâtını unsurlardan beslenen özgün anlam dünyasına sahiptir. Bu anlamı kazanırken geleneksel inançtan ve değerlerden kopmayarak sembolik bir anlam dünyasında tüm olguları kendi bünyesinde barındırmıştır.

Kızılbaz/Alevi inancında sembollere yüklenen anlamlar dikkate değer bilgiler vermektedir. Çeşitli ritüellere konu olan sembollerden biri de Zülfikar'dır. “Kızılbaz sürelerinde öteden beri manevi arınma ve bir tür inisiyasyon sembolü olarak belirli ağaçlardan belirli kurallara göre hazırlanmış olan bir çubuğun altından geçmek ritüeli benimsenmiştir.” (Yıldırım, 2016, s. 99). Bu ritüele konu olan “Zülfikar, serdeste, dest-cûp, çomak, alaca çomak, çevgân, emanet, alaca değnek, imam çöpü, asa, melheme gibi birçok isimle anılan ve yeşil bir bez içerisinde muhafaza edilen bu değnek esasında Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar'ı temsil etmekte olup ikrar cemlerindeki inisiyasyon ritüellerinde” (Çakmak, 2019, s. 168) kullanılmıştır. Özellikle kabul ritüeli sırasında gerçekleşen bu erkân, toplumsal ve hukuki anlamda çeşitli boyutlar kazanarak kolektif hafızada yerini almıştır.

Zülfikar, kolektif hafızanın kutsallarla olan fonksiyonel bağlantısında reel gücünü anlatı kültürü üzerinden kazanmaktadır. Destandan efsaneye, efsaneden romana, romandan şiire, şiirden minyatüre kadar birçok sanatsal alanda “onun efsaneleşen menkıbevi şahsiyeti sayesinde, İslamî edebiyatlarda, hattâ muhtelif san'at şubelerinde yaşatılmıştır.” (Topuzoğlu, 1986, s. 650). Geleneksel sanatlardan modern sanata kadar birçok disiplinde ele alınıp motif olarak kullanılan Zülfikar, bu sanatlarda bir savaş aleti olmasının ötesinde ilahi kudretin ve iradenin temsili olarak şekillenmiştir. Böylece kimliksel bir kudrete kavuşan Zülfikar özneleşerek metinsel, görsel ve sanatsal bir forma bürünen bir nesne hâline gelerek araçsallaştırılmıştır.

1. Hatâyî ve Edebi Hafıza

Kızılbâş/Alevî inancında inanç eksenli metinlerde sıklıkla kullanılan Zülfikar imgesi; Yemîni'den Pîr Sultan'a, Fuzûlî'den Nesîmî'ye, Virânî'den Kul Himmet'e, Edib Harâbî'den Hilmi Dede Baba'ya kadar uzanan tarihsel süreçte yüzlerce şair ve ozan tarafından ele alınmıştır. Bu bağlamda şiirler kaleme alan şairlerden biri de “âşıkların pirleri” (Gökbel, 2019, s. 84) arasında sayılan Hatâyî mahlasıyla şöhret kazanan Safevî Devleti'nin “kurucusu ve hâkimi olmakla birlikte aynı zamanda Şeyh Safi'ü'd-Din Ebü'l-Feth İshak Erdebilî'nin kurduğu tarikatın da mürşid-i kâmilî” (Baharlu, 2025, s. 106) olan Şah İsmail'dir. Kendi çağdaşları tarafından “sâhib-i seyf ü kalem” (Yılmaz Anıl, 2010, s. 256) olarak anılan Hatâyî, Türkçenin “edebî bir dil olarak Safevî sarayında önemli bir noktaya” (Baharlu, 2025, s. 180) ulaşmasına vesile olmuştur. Fuzûlî'nin çağdaşı olan ve şiirlerinin neredeyse tamamını Türkçe söyleyen Hatâyî, Erdebil Dergâhı çevresinde ve Anadolu'da yaşayan Kızılbâş/Alevî inancını benimseyen inanç temelli toplulukları derinden etkilemiştir. “Aleviler için o, İnsan-ı kâmil bir mürşid olmanın yanı sıra, inancı gelecek kuşaklara taşıyan yol önderlerindedir.” (Keleş, 2024, s. 176). Klasik edebiyat çerçevesinde vezinli şiirlerin yanı sıra hece ölçüsüyle de şiirler kaleme alan Hatâyî, şah ve şeyh olgusuyla yazdığı şiirlerinde kitleleri etkileyerek kolektif hafızanın şekillenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Hatâyî'nin şiir dünyası estetik bir güzellikten öte teolojik bir söylemin yansımaları olup Ehlibeyt merkezli bir teolojinin teorik uygulama alanı olarak tezahür etmiştir. “Şah İsmail'in şiirlerini inceleyen Minorsky⁴, onun kendisini bir şekilde tanırsal bir doğaya sahip olduğuna inandığı sonucuna” (Yıldırım, 2020 a, s. 239) varmıştır. Bu değerlendirme, Hatâyî'nin şiir dünyasında görülen ilahi seçilmişliğin retorik yansımalarının ötesindeki karizmatik otoriteyi meşrulaştıran dilin yansımasıdır. “Nitekim Ahmet Karamustafa⁵ yakın zamanda mevcut literatürdeki bu hatalı yorumları düzelterek şekilde, Hatâyî'nin görünüşte kendisini ilah olarak sunduğu dizelerin [...] aslında monizmin⁶ şiirsel bir ifadesi olarak anlaşılması gerek[tiğini] haklı olarak belirtmiştir.” (Karakaya-Stump, 2025, s. 233). Gökbel de Hatâyî'nin Hz. Ali hakkına pek çok şiir yazdığını ancak hiçbirinin Hz. Ali'ye ilahlık atfetmediğini sözlerine eklemiştir (2019, s. 84). Şiirsel dilin aracılığıyla Ehlibeyt'in ve vasıflarının yüceltilmesi, Hak-Muhammed-Ali üçlemesiyle teolojik bir yaklaşımın vücut bulmuş hâli olarak karşımıza çıkmaktadır. “Geleneksel cem ibadet ve ritüellerinin büyük çoğunluğunda görüldüğü üzere Hatâyî'nin nefeslerinin yer almadığı bir cem neredeyse yoktur.” (Baharlu, 2025, s. 181). Nitekim, Hatâyî şiirinin ayinimde ve diğer ritüellerde icra edilmesi inançsal ve teolojik olgunun kolektif bir şekilde aktarılmasına vesile olmuş ve büyük katkı sağlamıştır.

Ehlibeyt ve On İki İmam merkezli şiir anlayışıyla şiirler söyleyen ve yazan Hatâyî, teolojinin ön plana çıkarıldığı unsurlarla etkileyici bir şiir dili oluşturmuştur. *Hatâyî Divânı*'nda ele alınan Hz. Ali ve Hz. Ali'ye özgü kavramlar imgeleştirilerek

4 Daha detaylı bilgi için bakınız. Vladimir, M. (1942). “The Poetry of Shâh İsmâ'il I”. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*.

5 Daha detaylı bilgi için bakınız. Karamustafa, Ahmet T. (2016). “In His Own Voice: What Hatâyî Tells Us about Şah İsmail's Religious Views”. *Lésotérésme Shi'te: Ses Racines et Ses Prolongements/ Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. *Brepols Publishers, Turnhout*, p. 608-609.

6 Bircilik veya tekçilik olarak karşılanan felsefe terimi olan monizm, “varlıkların temelini ruh veya madde gibi tek gerçekte bulan, diğerlerini bundan çıkmış olarak düşünen doktrin. Gerçeğin bölünmez bir bütün olup, müstakil parçalarının bulunmadığına inanan doktrin.” (Rado, ytb, s. 146).

şiiir dilinin teolojik öğretilere yaslanması sağlanmıştır. Kızılbaş/Alevi teolojisi üzerine yaslanan şiiir, öğretici bir konuma evrilerek didaktik bir olgu kazanmasının yanı sıra “taliplerine yolun kurallarını aktarmak için” (Keleş, 2024, s. 179) toplumun inançsal damarlarının da canlı tutulmasına aracılık etmiştir.

1. Sözün Büyüsü: Zülfikar

Hatâyî, ilahi güç ve kudretin yansıması olan Zülfikar ile Hz. Ali'nin evrensel hakimiyet mesajını vermiştir. “Âdem'den Muhammet'e değin mezhep, yol, erkân yoktu, Muhammet Mustafa ve Aliyyel Murtaza geldi ve yeşil hat ile vahiy indi... Böylece din zâhir oldu. Hz. Muhammet, Hz. Ali hakkında; Zülfikar'dan üstün kılıç, Ali'den üstün yiğit yok, buyurdu” (Korkmaz, 2013, s. 72-73) anlatısını anımsatarak arka planında yer alan teolojik duruma dolaylı yoldan göndermede bulunmuştur. Zülfikar, burada da fiziki bir silah olmanın ötesinde ilahi gücün ve meşruiyetin sembolleştirilmiş hâli olarak görünür hâle gelmiştir. “Kur'an, feta kelimesini İbrahim için (sure 21:60)⁷ ve çoğul halinde de Ashab-ı Kehf (sure 18:10)⁸ için kullanıyor, buna mukabil gelenekte, Ali b. Ebû Talib asıl feta diye” (Schimmel, 2011, s. 78) geçmektedir. İlahi mesajın evrensel bir şekilde bütün âlem üzerinde etkili olduğunu düşünen şair, *lâ-fetâsın yâ 'Ali* terkinin bilinçli bir şekilde kullanılarak tarihsel süreklilik içinde kolektif hafızanın aktarılmasına aracılık etmiştir:

Zü'l-fekâr ile kamu kılduñ musahhar 'âlemi

Bilmişem tahkîk ile kim lâ-fetâsın yâ 'Ali (Gazel, 438: 6)⁹

Hatâyî, Kızılbaş/Alevi inancında insan-ı kâmil olgusunun en mükemmel tasviri olan Hz. Ali imgesiyle Zülfikar'a olan övgüyü birbiriyle örtüşen bir perspektifte ilişkilendirerek şiiir evrenine başarılı bir şekilde yansıtmıştır. Hz. Ali, “hakkında konuşmak hem çok önemli hem de oldukça zor bir iştir.” (Şeriati, 2012, s. 17). Çünkü yaratılmışlar arasında en mükemmel insanın Hz. Ali olduğunu dile getiren şair, burada ontolojik veya hiyerarşik bir üstünlükten öte inanç perspektifinde gelişen bağlamsal ve fonksiyonel bir üstünlükten bahsetmiştir. Bu üstünlük “ilk bakışta akla geldiği gibi salt büyük bir şahsiyet hakkında konuşmak demek değil; aksine tarihte insan adında ve insan şeklinde tecelli etmiş olan bir mucize hakkında konuşmaktır.” (Şeriati, 2012, s. 17). Ayrıca, “lâ bir sözcük gibi okunduğunda (olumsuzluk edatı) yok yerine geçer, bu da kelime-i şahadetin ilk sözcüğüdür. Lâm-elif, her ne kadar iki harften oluşmuşsa da genellikle, özel sırrî bir anlam taşıyan tek bir harf olarak kabul edilmiştir Müminin, Allah'tan başka her şeyi lâ kılıcıyla, yani kelime-i şahadetin (Yoktur Allah'tan başka Tanrı) ilk sözcüğüyle keseceği düşünülür. Yaratılmış olan her şey güçlü lâ kılıcıyla yok edilmelidir” (Schimmel, 2001, s. 406) söylemine atıf yapılarak aynı zamanda tarihsel kaynaklarda ve anlatılarda sembolik olarak yüceltilen Hz. Ali ve Zülfikar üzerinden yiğitlik, cesaret ve kahramanlık gibi olgular gösterge olarak kabul edilmiştir:

7 “Dediler: Onları diline dolayan bir genç duymuştuk. Kendisine İbrahim deniyor.” (Öztürk, 2016, s. 330).

8 “Hani o yiğit gençler o mağaraya sığındılar da şöyle dediler: Ey Rabbimiz, katından bir rahmet ver bize ve bizim için çıkış yolu lütfet işimize.” (Öztürk, 2016, s. 295).

9 *Hatâyî Dîvânı*'ndan alınarak çalışmaya konu olan şiiirlerde verilen ilk sayı şiiir numarasına ikinci sayı ise beyit sırasına işaret etmektedir.

Hîç kim senûñ teki yaradılmışda görmedi

Lâ seyf anıñca söyledi hem lâ fetâ seni (Kaside, 4: 6)

Hz. Ali ile bütünleşerek kimlik kazanan Zülfikar imgesi, kahramanlık ve ilahi gücün simgesi olmuştur. Bu gücün simgesi olan Zülfikar'ın hükmü sadece karşıt güçlerin üzerinde değil varlık âlemi (yer ve gök) üzerinde de etki sağlamıştır. Zülfikar'ın gücü karşısında titreyen yer ile gök insan merkezli gücün ötesinde ilahi gücün hükmünü göstermektedir. *Murg u mâhî* (kuş ve balık) tamlamasıyla kutsal gücün hem karada hem denizlerde hissedildiği aktarılmıştır. Kozmik âlem üzerinde etkili olan Zülfikar'ın gücünün somut bir şekilde yansıtılması ise *bîd-i lersân* (titreyen söğüt) tamlamasıyla yapılmıştır. Aynı zamanda Zülfikar'ın görkeminin düşünce dünyasının sınırlarını aşması üstü kapalı bir şekilde dolaylı olarak ifade edilmiştir. Dizenin *yâ 'Alî* nidasiyla bitirilmesi ise Hz. Ali'ye olan samimi bağlılığın göstergesi olup duygusal ve otantik bir düzlemde lirik bir havanın oluşmasına vesile olmuştur:

Zü'l-fekârûñ heybetinden titreşür arz u semâ

Murg u mâhî korlıudan çün bîd-i lersân yâ 'Alî (Kaside, 18: 5)

Bu dizelerde Hatâyî, Hz. Ali soyundan geldiğini ve seyit olduğunu dile getirerek velayet silsilesine olan mensubiyetini perçinlemiştir. "Ali'ye sevgi duymak ve onun soyundan gelmek hem devlet hem de toplum nazarında en önemli itibar kaynaklarından biridir." (Gülten, 2020, s. 29). Kutlu soydan geldiğini söyleyen şair, Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar'a, atı Döldül'e¹⁰ "bağlılığın ve sadakatin simgesi" (Gökbel, 2019, s. 84) olan Kanber'e atıfta bulunmuştur. Zülfikar ile ilahi gücü, tac ile velayeti, Kanber ile sadakat ve dostluğu, temsilî olarak imgeleştirmiştir. Hatâyî'nin seyit olduğunu dile getirmesinin asıl önemi, manevi otorite ve meşruyetine gölge düşmesini engellemektir. Velayet zincirinin halkası olan Hatâyî'nin şecere üzerinden sağladığı konum, biyolojik ve kalıtsal olarak övünmesinin ötesinde sembolik ve manevi otoritesine güç kazandırma amacı taşımaktadır. Özellikle Döldül ve Zülfikar'a ait şöhretin kendisinde olduğunu iddia ederek kendisini Kızılbâş/Alevi inancının en yetkin temsilcisi olarak görmesi, bu inancın sürdürücüsü ve koruyucusu olarak inançsal kimliğine referans olmuştur:

Server-i Merdân 'Alîññ âliyem evlâdıyam

Zü'l-fekâr u tâc u Döldül Kanberem şân mendedür (Gazel, 57: 8)

Hatâyî tarafından Hz. Ali'nin merkeze alınmasıyla oluşturulan kutsal söylem; *Fâtma*, *Döldül*, *Zü'l-fekâr* ve *Kanber*¹¹ aracılığıyla sembolik bir kozmoloji oluşturmuştur. Farklı kategori ve düzlemde yer alan unsurları eşit bir düzlemde sunarak birbirini tamamlayan kavramlar hâlinde şekillendiren Hatâyî, Cebrail'in cennetten

10 Defalarca animasyon ve film olarak çekilen özgün adı, Lucky Luke olan Red Kit adlı yapımda baş kahraman olan Red Kit'in atının Döldül ismiyle isimlendirilmesini nasıl yorumlamalıyız, bilemiyoruz.

11 "Kanber, Hazret-i Ali'nin kölesidir; Hazret-i Ali'ye ve Ehlibeyt'e candan, gönülden bağlıydı. Geceleri Hazret-i Ali sokağa çıkınca o da kendisine haber vermeden kılıcını alır, düşmanlardan korumak üzere peşine düşerdi. Bilâl-i Habeşî gibi zenci olan Cenâb-ı Kanber, Ehlibeyte düşmanlığı ve herkese zulmüyle ün alan ve Zalim sıfatıyla sıfatlanan, Hicret'in 95. Yılında ölen Haccâc'a karşı Hazret-i Ali'yi, gayet fasih ve belîğ bir surette övmesi üzerine şehit edilmiştir." (Gölpınarlı, 2017, s. 178-179).

getirdiği kırmızı renkli elmayı dört parçaya ayırarak elmanın parçalarından Fâtıma, Düldül, Zülfikar ve Kanber'in yaratılması¹² anlatısına göndermede bulunmaktadır. Hz. Ali'nin inançsal kimliği çerçevesinde ele alınan kozmoloji; Zülfikar ile ilâhi kudreti ve gücü, Kanber ile sadakat ve dostluğu, Fâtıma ile masumiyet ve sevgiyi, Düldül ile inançsal yürüyüşü temsil etmiştir:

Biri Fâtıma biri Düldül ol çehâr-pârenüñ

Biri oldı Zü'l-fekâr biri 'Alînüñ Kanberi (Gazel, 432: 5)

Şiirde Zülfikar'ın Hak¹³ tarafından Hz. Ali'ye verildiği çağrışım yoluyla ortaya konmuştur. Kızılbâş/Alevî inancında “Zülfikar adlı kılıç Hz. Ali'nin savaşırken kırılan kılıcının yerine Cebrail tarafından gökten (semadan) indirilmiş ve Hz. Ali'ye verilmiştir. Bunun böyle olduğu İmam Rıza'dan aktarılan bir rivayete dayanmaktadır.” (İvgin, 2015, s. 73). Bu inanış Hz. Ali'nin gücünün fiziki değil ilahi olduğunun açık bir göstergesidir. Velayet zincirinin kaynağı olan Hz. Ali'nin Zülfikar ile ilahi gücün temsilcisi olması, bu kavramın dostluğun ve sadakatin temsilcisi olan Kanber ile bir arada kullanılması, velayete hizmetin Hakk'a hizmet ve bağlılık olduğu şeklinde temellendirilebilir:

Ki Hâkdan Zü'l-fekâr oldı 'Alîye

'Alî kulluğına Kanber gelüpdür (Gazel, 62: 4)

Hatâyî, tarihsel ve edebî kayıtlarda “rivâyetdür ki manzûme-i lâ fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ Zülfikar hâtif-i gaybdan ol gün sâdır oldı” (Fuzûlî, 1987, s. 97-98) şeklinde ifade edilen olayı şiir aracılığıyla ortaya koymuştur. Hatâyî, Kızılbâş/Alevî inancında sıklıkla ifade edilen günümüzde hat ve minyatür gibi görsel sanatlara malzeme olan ve kaynaklarda Hak sözü veya hadis olarak vasıflandırılan bu manzumeyi tekrarlayarak Hz. Ali'nin manevi gücünün ağırlığını hissettirmiştir. Böyle bir manzumeyi kullanarak Hz. Ali'ye ve Zülfikar'a verilen mitik gücün hatırlatılması, kolektif hafızada yer edinen Zülfikar ve Hz. Ali imgesinin sürekliliğine vurgu yapmıştır. Hatâyî ise bu manzumeyi tekrarlamamanın bir tavsiyeden ve öğütten çok bir ilke gibi benimsediğini ifade ederken aynı zamanda etki gücü yüksek bir söylemle Hz. Ali'yi merkeze alarak kutsallık algısını güçlendirmiştir:

Handa varsañ ey Hâtâyî sen bu lafzı söylegil

Lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ Zü'l-fekâr (Gazel, 73: 5)

Kızılbâş/Alevî inancında “hâkimiyet, güç ve iktidar sembolü olarak görülen kılıcın Hz. Ali'ye verilmesi, zahîrî ve bâtınî manada onun Hz. Peygamber'in varisi olduğuna delil olarak görülmesine sebep olmuştur.” (Güneş, 2018, s. 10). Erdebil Dergâhı'nın Mürşidi ve Safevî Devleti'nin kurucusu olan Hatâyî, mehdici (mesiyenik) anlayış

12 “Cebra'lı tercümâna çekdi şâh-ı evliya / Tercümâna Cebra'lı getürdi sîb-i ahmeri / Almanı çâr-pâre kıldı pîrini gördi habîb / Uçıvardı hazrete çağırdı Allâh ekberi / Biri Fâtıma biri Düldül ol çehâr-pârenüñ / Biri oldı Zü'l-fekâr biri 'Alînüñ Kanberi.” (Gazel, 432: 3-5).

13 “Küffâra gaza kılmak için, Hak Teâlâ'ya ve Resûlü'ne muti olmayanların hakkından gelmek için Zülfikâr ana nazil oldı. Bunca pehlüvanlar içinde Zülfikâr'ı, Hak teâlâ Hazret-i Ali'ye virdi, gayrı kimesneye virmedi. Anın için kim bu hizmete Ali keremallahu vechehu mahall-i münâsib idi, ana reva gördi. Cebra'il-i Emin Hazreti Rabbu'l-âlemin emriyle getürdi, Zülfikâr'ı Ali'nün beline bağladı.” (Yıldırım, 2020b, s. 455).

perspektifinde kutsal güç ve kudretin sembollerinden biri olan Zülfikar'ın kendisinde zuhur ettiğini dolaylı yoldan ima etmiştir. Erika Glassen'e¹⁴ göre, "O sadece 12. İmam Mehdi'nin gelişine kadar zaman zaman ortaya çıkan ve haksızlığa uğrayan Müslümanların haklarını koruyan kahramanlar zincirinin bir halkasıdır." (Yıldırım, 2020 a, s. 241). Hatâyî, Zülfikar'ın sadece bölgesel değil, aynı zamanda evrensel bir şekilde tüm insanlık için Doğu'dan Batı'ya kadar adalet dağıtacağını ve evrensel bir güce sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Süleyman Peygamber ile arasında bağlantı kurup kendisini Hz. Süleyman'a benzeterek ilahi ve mutlak güçle donatılmış bir hükümdar imajı çizmiş ve algısal bir tasvir oluşturmuştur:

'Alîmûn Zü'l-fekâri şarka garba

Yüridi çün Süleymândur Hâtâyî (Gazel, 419: 3)

Şah İsmail'in "Hatayî mahlası ile söylediği deyişlerde Kızılbaş sufliliğinin yol ve erkânının yanı sıra inancının da temel esaslarını işlediği iyi bilinmektedir." (Yıldırım, 2020 a, s. 248). Bu dizelerde Kızılbaş/Alevî inancının genel kabullerinden biri olan mesiyani (mehdici) söylem, beyitler üzerinde iz bırakarak eskatolojik¹⁵ olarak ele alınan kavramlar dünyasıyla Zülfikar motifinin birleştirilmesine vesile olmuştur. Zülfikar'ın imam nesli arasında el değiştirmesi ve İmam Mehdi ile sır olmasına doğrudan vurgu yapılmıştır. Bu vurgu, hareketin başında imam neslinden Muhammed Mehdi'nin bulunduğu ve madde âleminde İmam Mehdi'yi temsil etmek üzere Şah İsmail'in görevlendirildiği düşüncesi üzerinden kurgulanmıştır. Bu perspektifte mesiyani (mehdici) söylemin ön plana çıkarılması amaçlanmıştır. (Yıldırım, 2020 a, s. 248). Hatâyî, *Şâh Mehdi* tanımlamasını ise özel olarak kullanarak reenkarnasyonist görüşe gönderme yapmıştır. Hz. Ali ile kutsiyet kazanmış olan kılıç ve at imgesinin mesiyani (mehdici) söylem ile birleştirilmesi ilahi adalet anlayışının ve tecellisinin göstergesi olmuştur. "On İki İmamilik düşüncesi etrafında bir ideoloji oluşturan Safeviyye Tarikatı şeyhleri, Muhammed el-Mehdi el-Muntazar'ı Kurtarıcı olarak görmüşlerdir." (Artan Ok, 2024, s. 322). Nitekim sembolik olarak ele alınan Zülfikar, Mehdi'nin zuhuruyla Hz. Ali üzerinden algılanan kutsallık anlayışının reel göstergesi olarak ifade edilmiştir:

Yine Döldüle mindi şâh Mehdi

Elinde Zü'l-fekâr-ı Murtażâdur (Kaside 3: 9)

Hatâyî, bu dizelerde kendisiyle Hz. Ali arasında benzerlik ilişkisi kurarken aynı zamanda mehdici (mesiyani) söylem çerçevesinde madde âleminde kendisini Hz. Ali'nin temsilcisi olarak konumlandırarak rol biçmiştir. Bu rol bir anlamda Hz. Ali'nin mirasçısı olduğunu ve Hz. Ali'nin sırrını taşıdığı anlamına da gelmektedir. Diğer bir ifadeyle reenkarnasyonist bir perspektifte Hz. Ali'nin Hatâyî'nin ruhunda zuhur ettiği, "çevrimsel cisimlenmesi" (Mélíkoﬀ, 2014, s. 95) olduğu dile getirilerek düşünce ve duygular açık bir şekilde ifade edilmiş, Hz. Ali'nin kutsal kişiliğinden

14 Daha detaylı bilgi için bkz. Glassen, E. (1972). "Schah Isma'il und die Theologen seine Zeit". *Der Islam*, Volume: 48, p. 68-254.

15 "Genel olarak son şeylerle veya tarihin sonuyla, nihai yazıyla ilgili olan teori veya öğretisi. Daha özel olarak da teolojinin, ölümü, insanın ölümden sonraki yazgısını, cennet ve cehennemi, tarihin son anını ve dünyanın sonunu konu alan dalı; insanın akıbetini, ölümden sonraki hayatına ve dünyanın nihai akıbetine ilişkin dinî teori." (Cevizci, 2005, s. 634).

faydalanılmıştır. “Kızılbaşların kolektif hafızasındaki kurtarıcı somut bir liderde daha da belirginleşmiştir.” (Artan Ok, 2024, s. 322). Bu durumun oluşmasında “özellikle tarikatın kurulduğu coğrafyada eski dinlerde, inançlarda ve İslami fırkalarda Mehdi tasavvurunun bulunması oldukça etkili olmuştur.” (Artan Ok, 2024, s. 322). Hatâyî, “kendisini ilahi cevherin bir parçası olarak gördüğünü, velayet ve nübüvvetin kendisinde bulunduğunu, ezelde Tanrı ile beraber olduğunu, bu âleme Ali'nin emri ile geldiğini, Ali ile aynı mahiyette hatta onun sırrı olduğunu, yeni bir libasla gelmiş Âdem olduğunu” ifade ederek (Minorsky, 1942, s. 1025 akt. Yıldırım, 2020 a, s. 240) dikkatlerin kendi üstünde toplanmasını sağlamıştır. Nitekim Hatâyî, herkese doğru yolu göstermek için gelen “imâm-ı reh-nümâdır.” (Macit, 2017, s. 252).¹⁶ Kutsal iradenin ve adaletin sembolik temsilcisi olarak kendisini imgeleştiren Hatâyî, *Aliyyü'l-Murtazâ* ve *Zü'l-fekâr* ifadelerini kullanarak imgeleştirme eylemini tamamlarken aynı zamanda Hz. Ali'nin adaletin bedenleşmiş hâli olduğunu, Zülfikar'ın ise reel bir bakışın metaforik söylemle birleşim noktası olduğunu dile getirmiştir:

Diniün 'ışkına kıyan başı 'âlem serveri şâhâ

Eline Zü'l-fekâr almış 'Aliyyü'l-Murtazâ geldi (Kaside, 17: 2)

Peygamber, kılıcını “Uhud savaşında Ali'ye verdikten sonra Lâ sayfa illâ Zu'l-fakâr va lâ fatâ illâ 'Alî demiştir.” (Topuzoğlu, 1986, s. 650). Bu manzumenin Hz. Peygamber tarafından söylenmesi Zülfikar'a yüklenen kutsal misyonun ve vizyonun göstergesi olmuştur. Bu gösterge, nübüvvet kaynaklı mucizelerden sadece biridir. “O birçok yerde, başta Hz. Muhammed ve Hz. Ali olmak üzere, On iki imamların ve özellikle de Sahib- zaman Muhammed Mehdi'nin yoluna tabi olduğunu ve davasının onların davası olduğunu coşkuyla dile getirir.” (Yıldırım, 2020 a, s. 248). Ehlibeyit merkezli inancın o günkü savunucusu ve temsilcisi olarak nitelendirilen Hatâyî, mehdici (mesiyani) anlayış ve inanış perspektifinde “na'ib-i imâm mehdî (imam gâib)” (Gündüz, 2008, s. 455) ünvanını kullanarak kendisini meşruiyet kaynağı olarak görmüştür. “Mehdi'nin kılıcını kuşanan İsmail, böylece yeryüzünü zulümden temizlemek için hazır hâle gelmiştir. Hatâyî mahlası ile yazdığı şiirlerde Zülfikar dediği bu kılıç, Şah İsmail'in kariyerinin en önemli sembolü hâline gelecektir.” (Yıldırım, 2020 a, s. 249). Zülfikar'ın elinde bulunduğunu sembolik olarak dile getirmesi yetki ve temsilin kendisinde olduğu iddiasını temellendirmiştir. Zülfikar'ın *nişâne* olarak kabul edilmesi ise kavramsal olarak ilahi meşruiyetin açık göstergesi olarak değerlendirilebilir:

Muhammed mu'cizi şâh Zü'l-fekârı

Elümeddür nişâne şimdi geldüm (Gazel, 265: 8)

¹⁶ “Uyanıkl olmağıl gâfil ki geldi Şâh İsmâ'îl / Yolında cân fedâ kıl kim imâm-ı reh-nümâ geldi.” (Kaside, 15: 8).

Tarihsel inanişâ göndermede bulunan Hatâyî, Döldül¹⁷ ve Zülfikar'ın ilahi kudret tarafından Hz. Ali'ye gönderildiğini söyleyerek dikkati bu noktaya çekmeyi amaçlamıştır. Nesnelere ve objelerin kahramanları yüceltmesi, edebiyat dünyasında sıklıkla gözlemlenen bir durumdur. Ancak bu dizelerde “Zülfikar'a değer kazandıran Ali'dir Ali'ye değer kazandıran Zülfikar değil[dir].” (Şeriatî, 2010, s. 85). Sembolik anlam dünyasında “karşımıza çıkan Zülfikar, tabii olarak Hz. Ali'nin elinde kıymetlidir; çünkü Tut ki, Ali'den kaldı sana Zülfikar, sende Ali'nin yüreği yoksa Zülfikar neye yarar anlattısı, bu görüşü açık bir şekilde izah eder. Dolayısıyla Zülfikar'ı değerli kılan ve somutlaştıran en önemli unsur, Hz. Ali'nin kahramanlığı ve kahramanlığı üzerinden şekillenen kişiliğidir.” (Durdu, 2021, s. 119). Ruhani ve mutlak kudretin klasik tezahürü olan Zülfikar'ın Hz. Ali ile kimlik kazanıp batıl olanı zahir yapması ise kritik bir eşğin aşılmasına işaretir:

*Alî oldur ki Döldül Zü'l-fekâr virildi kudretiden
Birin mindi birin çaldı dîn açdı cümle kâferden (Gazel, 327: 5)*

Zülfikar, “daima Ali'nin hâtîrâsına ve şahsiyetine bağlı olarak, âdeta bir sembol hâlinde anılagelmiştir.” (Topuzoğlu, 1986, s. 650). ‘Alîden kaldı bu darb u nişane dizesi “Ali'nin hendek günü bir kılıç vuruşu, kıyâmete dek insanların, cinlerin ibadetlerinden üstündür” (Gölpınarlı, 1990, s. 33) buyruğunu dolaylı olarak hatırlatmaktadır. Hz. Ali'nin yüzlerce yıl önce bıraktığı izlerin kalıcı olması hem Hz. Ali'ye yüklenen misyonun ve vizyonun sürekliliğine hem de gücün, azmin, heybetin, cesaret ve ilim gibi değerlerin sonsuzluğuna işaretir:

*Sürer Döldül çalar şâh Zü'l-fekârı
'Alîden kaldı bu darb u nişane (Gazel, 358: 8)*

Şairin, Zülfikar'ın kınında durmayacağını söylemesi fiziki ve potansiyel olarak güç simgesi olan kılıcın eyleme yönelmesi ve hazırlanmasının fiilî işaretidir. Hatâyî'nin Zülfikar'ın manevi otoritesi ve gücü üzerinde yoğunlaşarak inkâr ehli için işlevsel hâle getirilmesi Zülfikar'ın inanç temelli koruma ve savunma boyutuna atıfta bulunmaktadır. Bu atıf, cezalandırmanın ötesinde aktarıma dayalı dönüşüm sürecinin yansıması olarak kabul görmüştür. Ceza ile dönüşümün bir arada bulunması, tasavvuftaki zıtlıkların birliği anlayışını anımsatmaktadır. Ekici'nin de belirttiği üzere bu anlayış, evrenle varlığın birliğine zıt görünen kavramların aslında bir bütünün parçaları olduğu düşüncesini ifade etmektedir (2025, s. 1365). Dolayısıyla Zülfikar'ın işlevi, küfürden imana geçişin statik bir durum olmadığını, dinamik bir süreç olduğunu göstermesi bakımından önemlidir:

17 “Peygamberimizin ester cinsi dışı katırının adıdır. Tarihî kaynaklarda bu hayvan hakkında çeşitli bilgiler vardır. Bir kısmı onun kır renkte olduğunu söylerken, diğer kısmı beyaz olduğuna dair malumat verirler. Katır, İskenderiye Kralı Mukavkis tarafından Peygamberimize hediye edilmiştir. Mukavkis'in Hatib b. Ebî Belte ile h.7/m.628 yılında Peygamberimize gönderdiği mektubun sonunda ...ayrıca binmen için de bir katır hediye ettim. Selâm. İbaresi yazılıdır. İbn Kesîr, Mukavkis'in adını Cerîh b. Mînâ olarak zikrederken, bir kısım kaynaklar da Döldül'ün Fizzâ adlı diğer bir katırla karıştırılarak Ferve b. Amrû'l-Guzâmî tarafından hediye edildiğini söylerler. Bütün kaynaklar Peygamberimizin gazveleri esnasında bu hayvana bindiğini yazarlarsa da İbn Kesîr bunu sadece Huneyn gazvesi olarak sınırlandırır. Peygamberimiz Döldül'ü daha sonra damadı Hz. Ali'ye hediye etmiştir. Hz. Ali halifelîği esnasında bu katra binmiş ve haricîlerle savaşmıştır. Cesur bir hayvan olan Döldül, çok uzun müddet yaşamıştır. Hatta Hz. Ali'nin vefâtından sonra Abdullah b. Cafer tarafından beslenmiştir.” (Pala, 2020, s. 125-126).

*Kılavdur Zü'l-fekārüm kında durmaz
Kim inkār ehlidür imāna gelsün (Gazel, 305: 3)*

Birçok dizede Zülfikar, kavramsal olarak bu isimle anılırken bazı dizelerde ise *tîğ* şeklinde anılarak çağrıştırılma yoluyla ifade edilmiştir. Birçok künyeye ve lakaba sahip olan Hz. Ali'nin Yemînî'ye ait olan *Fazîlet-nâme*'de "233 farklı unvan ve lakabı yer almakta, bu da onun toplumsal ve dinî açıdan ne denli yüksek bir statüye sahip olduğunu göstermektedir." (Tokat, 2025, s. 1). Uhud Gazvesi'nde Peygamber'e göğsünü siper ederek on altı yerinden yara alan Hendek Savaşı'nda Amr bin Abdüved'i yenen, Hayber'de sancağı taşıyarak kalenin fethinde büyük yararlılık gösteren Hz. Ali'ye aslan anlamına gelen Hayder ve Allah'ın aslanı anlamına gelen Esedullah lakabı verilmiştir (Üzüm, 2004, s. 94). Savaşın en çarpışmalı anlarında Zülfikar'ın karşısında kimsenin duramaması, ilahi gücün simgesi olarak görülmesine işaret ederken Hz. Ali'nin gücünün ve cesaretinin tanrısal otorite tarafından verilmesinin sembolleştirilmesine temel dayanak olmuştur:

*Heycâ güninde durmadı hîç kimse tîğuña
Şîrüm diyüp bu ma'niden ögdi Hüdâ seni (Kaside, 4: 5)*

Bu dizeler, Hz. Ali'nin ahlaki ve askerî vasıflarını ele alarak onun ilahi gücünün üstünlüğüne atıf yapmaktadır. Teolojik kanıtlarla yüceltilerek edebî bir söylem çerçevesinde kutsallaştırılan Hz. Ali ve Zülfikar imgesi, inançsal ve kültürel süreklilik açısından tanrısal kudretin dikkate değer örneğidir. Evrensel boyutta ele alınarak mutlaklaştırılan güç ve kahramanlık inançsal kimliğin kuruluşunda faydalanan en önemli motif olmuştur:

*Senden özge gelmedi er kılıcuñdan özge tîğ
Bu söz evşâfuñda Hâkdandur muqarrer yâ 'Alî (Kaside, 11: 7)*

Hariciler anlamına gelen *Havâric* kelimesi; "Hz. Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlığın giderilmesinde, hakemlik yöntemine karşı çıkarak Ali'den ayrılan ve her iki tarafa muhalefet eden ayrılıkçıların, Hüküm yalnız Allah'ındır¹⁸ ayeti kapsamında İmamın yanılmazlığını Şii inancını yadsıyarak kurdukları mezhep" (Korkmaz, 1994, s. 159) olarak ortaya çıkmıştır. Hariciler, "başka bir ifade ile Sıffin Savaşı sonunda, hakem¹⁹ olayını kabul ettikleri için Hz. Ali ve Muaviye'yi protesto etmek üzere Hz. Ali'nin taraftarları arasından ortaya çıkan, İslam tarihindeki ilk hareket" (Gökbel, 2019, s. 370) olarak tanımlanır. Siyasi bir grup olarak tarih sahnesine çıkan "Hâriciler'in doğuşu, hemen hemen bütün tarihçiler tarafından Sıffin Savaşı'nda hakem meselesinin ortaya çıkışına bağlanmıştır." (Fığlalı, 1997,

18 Yûsuf Sûresi, Ayet 40: "O'nun yanında; sizin ve atalarınızın belirlediği birtakım isimlerden başkasına ibadet/kulluk etmiyorsunuz. Onlar hakkında Allah, hiçbir kanıt indirmemiştir. Hüküm yalnız Allah'ındır. O, yalnız ve yalnız kendisine ibadet etmenizi emretti. Eskimez ve pörsümez din işte budur. Ama insanların çokları bilmiyorlar." (Öztürk, 2016, s. 194). En'âm suresi, ayet 57: "De ki, Ben Rabbinden gelen bir beyyine üzerindeyim. Ama siz onu yalanladınız. Acele istediğiniz şey benim yanında değil. Hüküm yalnız ve yalnız Allah'ındır. Hakkı o anlatır. Ayırt edip çözüm getirenlerin en hayırlısı O'dur." (Öztürk, 2016, s. 213).

19 Hz. Ali ordusu ile Muâviye bin Ebû Süfyan'ın ordusu arasında yapılan Sıffin Savaşı'nda Muâviye'nin ordusu yenilmek üzere iken Muâviye'nin danışmanı Amr bin Âs'ın Kur'an sayfalarını mızraklara taktırarak hileyle başvurması sonucu iki tarafın hakemliği kabul edip temsilciler seçmesiyle başlayan olay (Akbulut, 2017, s. 192-203).

s. 169). Hz. Ali'yi tekfir ederek çatışmaları körüklemelerinin yanı sıra “kendilerine katılmayanları küfür içinde görüp bunların mallarıyla canlarını mübah saymak gibi aşırı görüşleriyle” (Gökbel, 2019, s. 370) tanınan Haricilerden biri olan Abdurrahman bin Mülcem tarafından Hz. Ali'nin şehit edilmesi bu grubun olumsuz bir imaj ve söylemle hatırlanmasına sebep olmuştur. Hz. Ali'nin şehadeti, toplumsal ve inançsal bakımdan adalet anlayışının sarsılmasına hatta yok olma tehlikesiyle burun buruna gelmesine zemin hazırlamıştır. Harici neslinin veya grubunun olumsuz bir figür olarak kullanılmasının arka planında yatan en önemli sebep Hz. Ali'yi şehit etmeleriyle yara alan toplumsal adalet anlayışının ve adalete olan inancın yitirilmesidir. Çünkü Haricilere göre adalet kalıplaşmış ve dogmatik unsurlardan beslenen “tartışmaya açık bir ilke değil, uğruna her türlü eylemin meşru görülebileceği mutlak bir hakikat olarak kabul edilir.” (Cuşa, 2026, s. 239). Hatâyî, ilahi gücün ve hükmün sembolü olan Zülfikar'ın kınından çıkarılarak kötü bir şöhretle ilişkilendirilen Haricilerin soyunun yok edilmesine aracılık etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Burada yatan esas unsur Hatâyî'nin bilinçaltında yer alan toplumsal adalet anlayışının sarsılmaması ve özünden uzaklaşmamasıdır

Havâric neslini koymaň cihânda

Yakîn bil vaqt-i Zü'l-fekâr olupdur (Gazel, 145: 6)

Sonuç

Tarihsel olarak bir dönemin toplumsal, kültürel ve inançsal yapısı hakkında bizlere ipuçları veren şiir, şairin iç dünyasına yaptığı manevi seyahatin yansımasıdır. Bu seyahatin sonucunda Kızılbaş/Alevi inancı çerçevesinde ele alınan Zülfikar imgesi, önemli bir şahsiyet olan Hatâyî'nin inanç ekseninde Zülfikar'a yüklediği misyon ve vizyonun kolektif ve karizmatik karşılığıdır. Aslında Hatâyî ve Zülfikar arasında kurulan diyalog, Zülfikar'ın özgün bir şekilde yorumlanarak geleneksel inanç perspektifinde toplumsal karşılığıyla ele alınmasının teolojik arka planını aydınlatılmasına aracılık etmiştir. Semboller dünyasında simgesel değer kazanmış olan Zülfikar, Kızılbaş/Alevi inancında tanrısal ve mutlak kudretin yansıması olarak ele alınmıştır. Hatâyî mahlasıyla şiirler yazan Şah İsmail'in inançsal metaforlarla desteklediği şiir dünyasının omurgasını Ehlîbeyit inancı ve inançsal platform üzerinden kurgulanan çağrışımlar oluşturmuştur. Hatâyî'nin kaleme aldığı şiirlerinde Peygamber'den çok Hz. Ali'den ve Hz. Ali'nin vasıflarından bahsedildiği göz önünde bulundurulmalıdır. Kendisini Hz. Ali'nin kutlu davasının takipçisi ve mirasçısı olarak ilan eden Hatâyî, Zülfikar'ın o günün şartlarında temsilî ve simgesel olarak kendisinde zuhur ettiğini teolojik bir yaklaşımla görünür kılmıştır. Hatâyî, diğer şairlerden farklı olarak Zülfikar'ı sadece sembolik bir nesne olarak görmeyerek adalet ve hakikat arayışının kutsal metaforu hâline getirmiştir. Bu kutsallık Hatâyî'nin söylem gücüyle birleşerek eşine az rastlanır anlam dünyasının oluşmasına aracılık etmiştir.

Hatâyî; Zülfikar'ın sadece bir savaş aleti olmadığını, adaletsizliklere karşı her devirde ortaya çıkan mutlak kudretin teşekkülü olduğunu efsanevi bir şekilde ana tema olarak işlemiştir. Bu bağlamda Zülfikar, Hatâyî'nin şiir dünyasında fiziki bir nesne olmaktan ziyade tanrısal kudret ve meşruiyet fikrinin simgesel taşıyıcısına dönüşerek farklı bir imaj çizmiştir. Bu imaj adaletin evrenselliğini vurgulayan bir güç tasavvuruyla birleşerek Hz. Ali merkezli kutsal bir temsil alanı oluşturmuştur.

Böylece Hatâyî'nin şiirlerinde nesne, kahramanı yücelten bir araç olmanın ötesinde varlıksal ve inançsal bir anlam kazanarak Kızılbaş/Alevi inancı perspektifinde şiirler kaleme alan şairlerle Hatâyî'nin farklılığını ortaya koymuştur. Mehdici anlayış çerçevesinde Zülfikar ile kurulan bağlantı, velayet zincirinin bâtını ve zahirî karşılığı olan esaslar perspektifinde şekillenerek öznel dünyasını oluşturmuştur. Zülfikar'ın Hz. Ali ile retorik bir anlam kazanması ve özneleşmesi Hz. Ali'nin inançsal ve kültürel kimlikleşme sürecinin teorik yansımaları olarak hem içerik hem de yöntem düzeyinde yeni olanaklara zemin hazırlamıştır.

Kaynakça | References

- Akbulut, A. (2017). *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto Yayınları.
- Artan Ok, M. (2024). *Mehdilik ve Şahkulu Ayaklanması*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misali Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealti Neşriyat.
- Baharlı, İ. (2025). *Şah'ın Bahçesinde*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Cevizci, A. (2005). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Çuşa, H. (2026). "Kerbela'nın Figüral Yorumu: Bekir Yıldız ve Erich Auerbach". *Edebi Eleştiri Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, s. 231-244.
- Çakmak, Y. (2019). *Sultanın Kızılbaşları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durdu, A. (2021). "*Hatâyî Dîvânî'nde İnançla İlgili Unsurlar*". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi, Alevilik Araştırmaları Enstitüsü.
- Ekici, M. F. (2025). "Alevi-Bektaşî Şiirinde Zıtlıkların Birliği: İman ve İnançsızlık". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 4, s. 1363-1377.
- Fiğlalı, E. R. (1997). "Hâriciler". *TDVİA*. Cilt: 16, s. 169-175. Ankara: TDV.
- Firdevsî, (2009). *Şahnâme*. çev. Necati Lugal. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Fuzûlî, (1987). *Hadikatü's-Sü'eda*. haz. Şeyma Güngör. Ankara: KTB Yayınları.
- Glassen, E. (1972). "Schah Isma' il I und die Theologen seine Zeit". *Der Islam*, Volume: 48, p. 68-254.
- Gölpınarlı, A. (1990). *Mü'minlerin Emiri Hz. Ali*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2017). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gökbel, A. (2019). *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*. Ankara: AKM.
- Gülten, S. (2020). *Türklerin Hz. Ali'si*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Güneş, H. (2018). "Zülfikar: Efsanevi Bir Kılıcın Tarihi Serüveni". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 86, s. 9-20.
- Gündüz, T. (2008). "Safevîler". *TDVİA*. Cilt: 35, s. 451-457. Ankara: TDV.
- İvgin, H. (2015). "Alevî ve Bektaşî Halk Şiirinde Zülfikarnâmeler". *Kültür Evreni*, Sayı: 24, s. 72-97.
- Karamustafa, A. T. (2016). "In His Own Voice: What Hatayi Tells us about Şah İsmail's Religious Views". *Lésotérésme Shi'te: Ses Racines et Ses Prolongements/Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir Moezzi et al. Brepols Publishers, Turnhout, p. 601-611.
- Karakaya-Stump, A. (2025). *Osmanlı Anadolu'sunda Kızılbaş Aleviler*. çev. Özkan Akpınar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keleş, B. (2024). "Şah İsmail Hatâyî'nin Şiirlerinde Dile Gelen İman Esasları Üzerine Bir Değerlendirme". *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 30, s. 175-204.
- Keskinkılıç, E. (1996). "*Tarikatnâme*". [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

- Korkmaz, E. (1994). *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Korkmaz, E. (2013). *Yorumlu İmam Cafer Buyruğu*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları.
- Macit, M. (2017). *Hatâyî Divânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay.
- Mélikoff, I. (2014). “Bektaşî-Aleviler’de Ali’nin Tanrılaştırılması”. *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*. haz. Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Minorsky, V. (1942). “The Poetry of Shâh Ismâ’îl I”. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. Volume: 10, Issue: 4, p. 1006-1029.
- Öz, M. (2013). “Zülfikar”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 44, s. 553. Ankara: TDV.
- Öztürk, Y. N. (2016). *Surelerin İnş Sırasına Göre Kur’an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Yeni Boyut Yayıncılık.
- Pala, İ. (2020). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Rado, Ş.(ytb). *Büyük Türk Sözlüğü*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Schimmel, A. (2001). *İslamın Mistik Boyutları*. çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Schimmel, A. (2011). *Ruhum Bir Kadındır*. çev. Ömer Enis Akbulut. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şeriatî, A. (2010). *Dinler Tarihi I*. Terc. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriatî, A. (2012). *Ali*. terc. Alptekin Dursunoğlu. Ankara: Fecr Yayınları.
- Taberî, C. (2007). *Tarih-i Taberî*. çev. M. Faruk Gürtunca. İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- Tahir-ül Mevlevî, (1994). *Edebiyat Lügatı*. haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu. İst.: Enderun Kitabevi.
- Taş, H. (2020). “Ortak Kültürel Öge: Zülfikar. *Bugu Dil ve Eğitim Dergisi*”, Sayı: 1, s. 71-84.
- Tepeli, Y. (1994). “*Yemîni’nin Faziletnamesi*”. Yayımlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tokat, O. (2025). “Yemîni’nin Fazilet-nâme Adlı Eserinde Hz. Ali’nin Lakapları”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 22, s. 1-17.
- Topuzoğlu, T. R. (1986). “Zülfekâr”. *MEB İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 13, s. 649-650, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Üzüm, İ. (2004). “Şâhı Merdân Murtazâ Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru”. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 11, s. 75-104.
- Yıldırım, R. (2020 a). *Aleviliğin Doğuşu*. çev. Barış Yıldırım. İstanbul: İletişim Yay.
- Yıldırım, R. (2020 b). *Menâkıb-ı Evliyâ (Buyruk)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yıldırım, R. (2016). “Bektaşî Kime Derler?: Bektaşî Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi”. *Kızılbaşlık, Alevilik, Bektaşilik*. der. Yalçın Çakmak ve İmran Gürtaş. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, R. (2018). *Geleneksel Alevilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz Anıl, A. (2010). “Şâh İsmâîl”. *TDVİA*. Cilt: 38, s. 256. Ankara: TDV.
- Zarcone, T. (2015). “The Sword of ‘Ali (Zülfikar) in Alevism and Bektashism”. *Journal of the History Sufism*, Volume: 6, s. 113-128.